
UDK 821.163.42-992.09 Tomičić Z.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 9. XII. 2010.

HRVOJKA MIHANOVIĆ-SALOPEK

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe

PUTOPISNI PLETER PEJZAŽA, DAVNINE I DUHOVNE AURE PROSTORA U PUTOPISIMA ZLATKA TOMIČIĆA

Sažetak

U radu se prvi put revalorizira još posve neistražen književni opus tiskanih putopisnih zbirka istaknutoga suvremenog hrvatskog književnika Zlatka Tomičića (Zagreb, 1930. – Zagreb, 2008.). Današnja međunarodna književna produkcija snažno je usmjerena prema oblikovanjima tzv. nefikcionalnih žanrova (memoara, putopisa, autobiografija) pa se prema ulozi reanimiranja misaonoga poklisara realiziraju i Tomičićevi putopisi. Tomičićeva putopisna proza jednim se dijelom promatra u kontekstu njegovih književnih suvremenika i političko-društvene sudbine autora. Međutim rad se u prvome planu usmjerava na književnu analizu i interpretaciju šesnaest putopisnih knjiga te se unutar autorova oblikotvornoga postupka promatraju i njegovi književni utjecaji, književne relacije i refleksivno-filozofski obzori. Bitna konstanta Tomičićeva putopisa jest težnja za polifonijskim i polihistorijskim modelom doživljavanja svijeta. Kao obilježje Tomičićeva umjetničkoga postupka izdvaja se interferencijska realizacija hibridnoga žanra putopisa i stvaranje književnoga pletera, tj. ispreplitanja kozmopolitizma i rodoljublja te povezivanja realističkih zapažanja s konstantom kulturno-duhovne aure opisivanoga prostora.

Ključne riječi: *književni rad Zlatka Tomičića, vrijeme krugovaške generacije, inozemna i domaća putopisna proza, hibridni žanr suvremenoga Tomičićeva putopisa.*

Od davnine čovjeka je privlačio izazov putovanja, a pojedini putnici često su nastojali svoje dojmove i zapažanja zabilježiti i time ih oteti zaboravu. Brojni autori koji su se u svome književnom činu usredotočili na opis putovanja, a putovali su u iz različitih pobuda (istraživačkih, društveno-političkih, refleksivno-filozofskih, vjersko-hodočasničkih, isključivo estetskih ili pak komercijalnih) – svi su na svoj način pridonijeli razvoju književnoga oblika – putopisa. Žanr putopisa, ali i dnevnika, dugo je bio rubni prostor zanimanja književnih povjesničara i teoretičara. Putopis pripada nefikcionalnim tekstovima, njegova je događajna struktura vjerodostojna, doživljajno završena i u nedostatku klasičnoga pripovjednog zapleta svaka putopisna napetost tek je pseudonapetost. Privlačan putopis, koji će privući čitateljevu pozornost, nije lako napisati, tim više što suvremena sredstva vizualnoga putovanja (preko turističkih ponuda s interneta, televizije, filma, turističko-zemljopisne digitalne građe) odvlače i prenose pozornost publike s čitanja na područje vizualnih elektroničkih medija. Unatoč tomu suvremeno postmodernističko vrijeme u središte zanimanja pisaca i književnih znanstvenika postavlja tzv. nefikcionalne književne žanrove kao što su: putopis, memoari, dnevnik, autobiografija. Usprkos obavijestima koje nam pružaju današnja informativna sredstva putopisac i nadalje vrši svoju nezamjenjivu ulogu misaonoga poklisara. Putopisac zastupa vlastitu kulturu, znanje i senzibilnost u prostoru strane zemlje te istodobno upoznaje vlastito čitateljstvo s tuđom kulturom i načinom života.

Unutar europskoga kulturnog kruga književni oblik hrvatskoga putopisa ima svoj dug i plodonosan tijek. Među najranija djela hrvatske putopisne proze možemo ubrojiti poslanicu Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje* iz 1568. koje opisuje trodnevno pjesnikovo putovanje po moru oko Hvara. Početkom XVIII. stoljeća fra Jakov Pletikosa ostavlja u rukopisu svoj povijesni hodočasnički putopis „Putovanje k Jerusolimu“.¹ U XIX. stoljeću nastaju oblici modernoga hrvatskog putopisa *Pogled u Bosnu* (1842.) Matije Mažuranića i *Putositnice* (1845.) Antuna Nemčića, a slijedi ih bogati niz autora: August Šenoa, A. G. Matoš,

¹ JAKOV PLETIKOSA, *Putovanje k Jerusolimu*, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“, Šibenik, 2000.

Milan Begović, Vladimir Nazor, Miroslav Krleža, Julije Benešić, Josip Horvat, Frano Alfirević, Matko Peić, Gustav Krklec, Miroslav S. Mađer, Dubravko Horvatić, Nikola Pulić, Jozo Vrkić, Mirko Hunjadi i drugi. Među njima posebno mjesto zauzimaju putopisi Zlatka Tomičića, bez obzira na činjenicu što Tomičića unutar korpusa hrvatske književnosti najučestalije percipiramo i interpretiramo kao jednoga od samosvojnih i vodećih hrvatskih pjesnika krugovaške i postkrugovaške generacije. Tomičićevo pjesništvo jedinstvena je pojava suvremene hrvatske poezije, izvorno još od svojih početaka pedesetih godina XX. stoljeća pa do svih mnogolikih preobrazbâ i uzletâ u „postojbinu duha“ i „vlastitu inkantanciju“², tj. sublimaciju visoke integracije govornoga elementa s melodijskim.

Zlatko Tomičić rođen je u Zagrebu 26. svibnja 1930. U sedmome mjesecu rođenja roditelji mu se vraćaju u Vinkovce gdje je njegov otac još 1919. godine doselio iz rodne Like. U razdoblju od 1930. do 1934. godine boravi s roditeljima i sestrom u Vinkovcima i Donjemu Miholjcu kod bake. Godine 1934. obitelj odlazi u Beograd gdje je Tomičić pohađao privatnu pučku češku školu „T. G. Masaryk“ od 1937. do 1941. godine. Potom se 1941. obitelj vraća u Hrvatsku, isprva u Osijek, a zatim u Vinkovce, u kojima pjesnik polazi gimnaziju. Komparativnu književnost studirao je od 1959. do 1961. godine na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Nakon višegodišnjega prekida studija diplomirao je 1978. godine bohemistiku (češki jezik) i komparativnu književnost. Od godine 1948. do 1954. radio je kao profesionalni novinar i urednik u *Vjesniku*, *Srednjoškolcu*, *Omladinskome borcu*, *Ilustriranome vjesniku*, *Kulturnome radniku*, *Kerempuhu* i *Zagrebačkome tjedniku*. Djelovao je u uredništvima nekoliko listova, časopisa i književnih revija kao npr. *Ličke novine* (1953.-1954.), *Međutim* (1953.), *Književne tribune* (sa Slavkom Mihalićem, 1958.). Prvu pjesmu objavio je s nepunih sedamnaest godina, 1947., u listu *Srednjoškolac*, a prvu knjigu u dvadeset petoj. U tome ranom razdoblju pjesnik je objavljivao u časopisu mladih hrvatskih pisaca *Izvor* (od 1948.) te od 1950. godine i u časopisu *Republika*. Od godine 1952.

2 Izraz „vlastita inkantancija“ citiran je prema talijanskoj znanstvenici Mariji Piji Valpiana dal Cortivo u njezinoj doktorskoj radnji *Poeta della natura e dell' uomo*, Padova, 1968.-1969.

stalno surađuje u časopisu *Krugovi* i u *Hrvatskome kolu*. Od 1954. godine djeluje kao profesionalni književnik. Tijekom 1962. godine radio je kao vanjski znanstveni suradnik Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu te je u svojstvu sakupljača i zapisivača sabrao tri rukopisne zbirke hrvatskih narodnih lirskih i epskih pjesama, poslovice i zagonetkâ s područja Dalmacije i Hercegovine. U svibnju 1965. utemeljio je u Zagrebu Nezavisnu književnu grupu "TIN" i primio u Zagrebu Tinovu povelju za najbolju objavljenu knjigu pjesama od 1945. do 1965. godine. Tijekom iste godine boravio je u Italiji, Francuskoj i Belgiji. Po povratku živo se aktivirao u navedenoj književnoj grupi koja se 1967. godine pretvara u društvo Zajednica samostalnih pisaca TIN te je u travnju 1968. počela objavljivati *Hrvatski književni list*. U razdoblju od 1968. do 1969. godine Tomičić je bio glavni urednik *Hrvatskoga književnog lista* zbog čega je 1972. bio u bivšoj Jugoslaviji suđen zbog nacionalizma. List je odigrao veliku ulogu ne samo u hrvatskoj književnosti nego je svojim rodoljubljem anticipirao i naznačio politička zbivanja Hrvatskoga proljeća. Godine 1972. Tomičić je osuđen zbog svoga uredništva i nacionalizma prvo na tri godine, a zatim 1973. na pet godina zatvora. Na intervenciju književnica Mire Mihalič, a posebice Jare Ribnikar Tomičić je nakon robijanja uspio izići živ iz Stare Gradiške, gdje mu je život doveden na rub smrti.³ Povrh osude piscu je izrečena i sudska zabrana pojavljivanja u javnosti u trajanju od četiri godine, što je u realnosti političke prisile potrajalo punih četrnaest godina. Od godine 1970. do 1984. (tj. do ponovne javne pojave Tomičića u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 1984. godine, gdje ga je priredio dr. sc. Nedjeljko Mihanović) došlo je do velikoga prekida u autorovu javnom književnom djelovanju u domovini. Budući da se pjesnikovo ime zbog jugoslavenske političke diktature nije smjelo pojavljivati u javnosti, istom se 1986. (punih šesnaest godina nakon posljednje objavljene knjige) pojavljuje prva Tomičićeva zbirka pjesama *Vražje oko*.

Zlatko Tomičić imao je buran i neobičan život, djelovao je kao glumac, športaš, reporter, slikar, pjesnik, svjetski putnik, zatvorenik, tan-

3 Opširniji podatci o toj dramatičnoj fazi pjesnikova života nalaze se u članku Z. Tomičića „Odbacivanje jedne neistine“, *Ognjište*, god. VI, br.7, Karlovac – Zagreb, 1998., str. 217-220.

trist, gnostik i mistik, a svoj je život i sam autobiografski opisao u knjizi *Hrvatski Orfej*, 1995. U razdoblju od 1955. godine pa do danas objavio je mnoštvo pjesama i proznih djela (romana, putopisa, novela i drama). Djela su mu prevedena na engleski, njemački, francuski, talijanski, poljski, češki i esperanto. Od godine 1950. Tomičić je član DHK i Matice hrvatske, a također je član Europske zajednice pisaca i Svjetskoga saveza pjesnika od 1965. te P.E.N. kluba od 1968. godine. Od 1987. godine član je Hrvatske akademije u dijaspori u Baselu u Švicarskoj. Godine 1980. (na prijedlog P.E.N. kluba SAD u New Yorku) i 1982. (na prijedlog Hrvatske akademije Amerike) bio je kandidiran za Nobelovu nagradu. Ušao je u leksikon *Who's Who* u Chicagu godine 1978./1979. i dobio diplomu „The Marquis Who's Who Publication Bord“, a također je ušao i u leksikon *Man of Achievement* u Cambridgeu 1976. U domovini je istom 1995. nagrađen Poveljom „Visoka žuta žita“ za cjelokupan književni opus, kao laureat „Pjesničkih susreta Drenovci - 95.“. Potom je 1999. godine nagrađen za životno djelo na petim „Danima Josipa i Ivana Kozarca“ u Vinokovcima. Za zasluge zbog promicanja domoljublja i kulture Zlatko Tomičić odlikovan je trima odlikovanjima u Republici Hrvatskoj: Redom hrvatskoga trolista za osobite zasluge stečene u ratu i izravnoj ratnoj opasnosti, Redom Stjepana Radića za zasluge i stradanje u borbi za nacionalna i socijalna prava i razvitak hrvatskog naroda te Redom Danice hrvatske s likom Antuna Radića za osobite zasluge u prosvjeti. Uz profesionalni književni rad djelovao je kao urednik književnoga godišnjaka *Ognjište* u kojemu je objavljivao sve do svoje smrti 16. lipnja 2008. u Zagrebu. Osim 25 objavljenih zbirka pjesama te više od 40 tiskanih knjiga putopisa, novela, drama i romana, golema rukopisna ostavština koju je Tomičić oporukom ostavio Arhivu Zavoda za povijest hrvatske književnosti HAZU-a⁴ u Zagrebu pokazuje da Tomičićevo književno djelo još čeka svoju cjelovitu književnoznanstvenu revalorizaciju.

4 Arhivska knjižnica Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU-a nalazi se u Opatičkoj 18 u Zagrebu.

Brojni Tomičičevi putopisi objavljeni su unutar periodike, kao i u 16 putopisnih knjiga koje su izlazile sljedećim kronološkim redom:

- *Nestrpljivi život, Seljačka sloga*, Zagreb, 1956.
- *Put k Meštroviću*, Knjižnica Hrvatske revije, ur. Vinko Nikolić, Buenos Aires, 1965.
- *U Zemlji Samovoj: Putopisi po Češkoj i Slovačkoj*, Zora, Zagreb, 1965.
- *Nin (Stara hrvatska prijestolnica)*, vlastita naklada, Zagreb, 1969.
- *Zemlja gluhih zmija: putopisi po Australiji*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Zagreb, 1993.
- *Bosnom ponosnom*, Naklada „Hrvatski put“, knj. 23, ur. Rudi Tomić, Toronto, 1994.
- *Slavonijom, zemljom plemenitom*, Privlačica i Biblioteka „Dukat“, Vinkovci, 1996.
- *San o Irskoj: Putopisi po Irskoj, Engleskoj i Francuskoj*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Zagreb, 1997.
- *Ples ždralova: Putopisi po Slavoniji*, Matica hrvatska, Vinkovci, 1997.
- *Kutjevo, hrvatska vinska prijestolnica*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Karlovac – Zagreb, 2000.
- *Dan ljeta u Švedskoj: Putopisi po Švedskoj, Norveškoj i Danskoj*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Zagreb, 2003.
- *Ledenjak iznad Lake Louise: Putopisi po Kanadi i SAD*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Zagreb, 2003.
- *Zemljom humskom: Putopisi po Hercegovini i Imotskom*, Kapital trade MTU, Zagreb, 2004.
- *Nebeski konjanik s Velebita: Putopis kroz Ravne kotare i Bukovicu*, Udruga 3000 godina Zadar, Zadar, 2005.
- *Kob je poći drevnim zagorama*, vlastita naklada, Zagreb, 2007.
- *Slavonija u pripovijestima i putopisima Josipa Eugena Tomića*, izdano uz pomoć Zaklade HAZU, Zagreb, 2007.

Promatrajući unutar konteksta hrvatske putopisne proze Tomičićev samosvojan pristup i motivacijski impuls prema pisanju putopisa, možemo zaključiti da je jednim svojim dijelom duhovni nasljedovatelj Matoševa poimanja putopisa. Matoš po uzoru na Mauricea Barrésa promatra u ljudima pojedinih krajeva oblikovane duševne odraze tih predjela.

Već u prvoj zbirci putopisa po Hrvatskoj *Nestrpljivi život* (1956.) Tomičić osjeća primordijalnu snagu prirode i slijedi Balzacovu misao. „Ljubav prema prirodi je jedina koja ne vara ljudske nade.“ Svoju izrazitu usmjerenost prema proniknuću u skriveni govor pojedinoga podneblja autor izražava sljedećim riječima: „Priroda sadrži na svakom mjestu nešto u sebi što nas ne može ostaviti ravnodušnim. Svaki nam kraj može nešto reći ili barem prišapnuti.“ U ovim prvim Tomičićevim putopisima osjeća se živa piščeva želja za iskustvenim dodirrom pojedinoga krajobraza, ali oni su još uvijek pisani u maniri tipične putopisne tradicije i u njima još posve ne naziremo Tomičića kao samosvojnoga – prepoznatljivog putopisca.

U zbirkama *Put k Meštroviću* (1965.) i *U zemlji Samovoj* (1966.) Tomičić slijedi tragove znamenitih umjetnika i književnika i nastoji prodrijeti u duhovno ozračje krajolika te odgonetnuti što su velikani duha upili iz mjesta svojega realnog opstanka i što su svojim umjetničkim djelom poput biljega utisnuli natrag u svoj grad i kraj. U navedenim zbirkama postupno se kristalizira bitno obilježje Tomičićeva putopisa – a to je brušenje svojih duhovnih potencijala za „moći poistovjećenja i sjedinjenja s krajolikom“. U zbirci *U zemlji Samovoj* uočava se i drugi ideal Tomičićeva putopisa, a to je „uhvatiti tajanstveni trenutak apsolutnog stapanja živog duha s mirom i skladnošću prirode“. Jedan takav vizualni i duševni delirij pisac izražava opisujući pogled s prozora dvorca u Hlubokoj: „Taj vidik me ispunio načas nekim neodoljivim osjećajem, sjedinivši se s krajolikom, postao sam sretan kao Aidos s Persefonom koja se budi iz blažena sna u ljubavnom zagrljaju.“⁵

Međutim, iako nadvremenski i kozmopolitski usmjeren, Tomičić uvijek ostaje sin hrvatske domovine te će u tome prvom inozemnom

5 ZLATKO TOMIČIĆ, *U zemlji Samovoj*, Zagreb, 1966.; iz putopisa „Češka Afrodita“, str. 162.

nizu putopisa, kao i u svim drugim tražiti hrvatske tragove, a na kraju će zbirke zapisati: „Domovino, zar sam toliko čeznuo za tobom? Ali ja sam te to domajo, prvi put bio ostavio – kao dječak koji prvi put pođe na šetnju bez majke.“⁶

Nakon zbirke *Nin* (1969.), u kojoj su pisca privukli tajanstveni ostatci i tragovi starohrvatskih vladara, Tomičić je kao urednik *Hrvatskoga književnog lista* bio 1971. godine žrtva političkih događaja Hrvatskoga proljeća te je bio suđen zbog tzv. „nacionalizma“, a njegove se knjige nisu smjele objavljivati. Međutim ova prisilna šutnja nije spriječila pisca da po povratku iz zatvora u dugim godinama javnoga prešućivanja nastavi intenzivno raditi. Stoga nakon stvaranja demokratske i samostalne Republike Hrvatske Tomičić objavljuje brojne knjige, od kojih u razdoblju između 1993. i 2008. godine čak dvanaest novih putopisnih zbirki.

Tomičićeva politička sudbina pružila je autorovu književnomu djelu potpuno apsurdnu klasifikaciju tzv. „zloglasnoga nacionalizma“, a njegovo književno djelo svjedoči o upravo posve različitu stavu: Tomičić osjeća silnu duhovnu žeđu za upoznavanjem raznolikih svjetskih kultura i civilizacija kojima prilazi s poštovanjem i punim civilizacijskim uvažavanjem, a pritom ne zaboravljajući vrijednosti vlastite kulture; uvijek donosi zanimljive komparacije, paralele i sličnosti među umjetnicima. Širinu Tomičićevih stavova i osobnih perspektiva najbolje možemo pratiti u njegovim putopisima iz stranih zemalja.

U zbirci *Zemlja gluhih zmija* (1993., putopisi po Australiji) Tomičić slijedi trag svoga uzora, glasovitoga Mircea Eliadea; zanimaju ga tajne australskoga šamanizma i zadivljen je starom aboridinskom kulturom i njezinom povezanosti s arhajskim mitskim svijetom. Pisac je produbio svoje spoznaje o drevnim kulturama i civilizacijama te, uranjajući u obilježja prastarih kultura, nakon ovoga putopisnog pohoda dolazi do nove, vrlo važne iskustvene točke promatranja svijeta. U putopisu *Pobjednički snovi* autor razmatra kako čovjek na različite načine vidi krajolik i svijet: kroz snove, kroz zbilju i kroz zrelost sjećanja te time dolazi i do spoznaje da su sve te čovjekove stvarnosti (tjelesno-iskustvena i unutarnja imaginativna čovjekova duhovna zbilja) jednako jake i važne.

⁶ *Isto*, str. 328.

Štoviše, Tomičića upravo privlači ona tajanstvena i nesaglediva granica ljudske sposobnosti preko koje viša duševna stvarnost može savladavati fizičke granice ljudskoga tijela i pojavne zbilje.

Tomičić je istinski buntovnik protiv svakoga terora i ograničenja ljudske slobode te u australskim putopisima iz *Zemlje gluhih zmija* izražava zgražanje nad zločinačkom ćudi naizgled civiliziranih bijelaca koji su zbog osvajačke pohlepe počinili genocid i uništili stare civilizacije. U putopisu *Crvena močvara* Tomičić iznosi mišljenje australskih starosjedioca i prosvjeduje protiv svijeta što se zasniva na nasilju: „Došli osvajači, uzeli im sve i rade od njih što hoće. S kojim pravom? S pravom jačega. To je nikakvo pravo. Bijelci mogu biti tu tisuće godina i opet to ne će nikada biti njihova zemlja.“⁷ Našega putopisca u Australiji ne zanimaju dometi standarda i suvremenoga potrošačkog društva, nego naprotiv, on traga za znamenjem drevnih kultura (Uluru, Kata Tjuta). Za njih će reći: „...to je vrijeme živog kamena i duha koji nestaje, koji živi i stvara i vjeruje i ljubi i poštuje, što naša pala civilizacija više ne zna.“⁸

U zbirci *San o Irskoj* (1997.) Tomičića privlače legende iz povijest starih Kelta, Vikinga, Normana, sage o druidima i vitezovima Okrugloga stola. Unutar proza uklopljene su i autorove pjesme nastale kao neposredan lirski iskaz doživljenoga prostora „Nadnaravni tražitelj“ (pjesma o mističnoj legendi Graala), „Groblje u Kinsale“, „Stari normanski grad Timoleague“ i dr. Unutar putopisa Tomičić često interpolira svoje snove koji potaknuti putovanjem postaju važan izvor autorova pritajenoga, potisnutog, intuitivnog stvaralačkog bića. Žanrovski dio koji najviše odskače od uobičajenoga perceptivnog očekivanja putopisne proze predstavljaju Tomičićevi književno-kritički eseji o pjesnicima Williamu Butleru Yeatsu i njegovu najboljemu irskom prijatelju, suvremenomu pjesniku Desmondu O’Gradyju. Međutim upravo esejistički dijelovi unutar putopisa predstavljaju uočljivu konstantu Tomičićeva oblika putopisa jer ove esejističke interpolacije tvore vizualno nevidljivi, ali važni i nezaobilazni dio kulturno-umjetničkoga ozračja neke zemlje.

7 Z. TOMIČIĆ, *Zemlja gluhih zmija*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Zagreb, 1993.; iz putopisa „Crvena močvara“, str. 80.

8 *N. mj.*

Također, dok putuje nordijskim zemljama (*Dan ljeta u Švedskoj*, 2003.), Tomičićev putopis putuje iz zbilje u povijest, ali prodire i u duhovne svjetove književnika Augusta Strindberga, filozofa Emanuela Swedenborga i Franje Brkića, hrvatskoga pjesnika u Švedskoj. U čak jedanaest poglavlja autor iznosi sudbinu krčkoga kneza Anža Frankopana koji je kao miljenik danskoga kralja Ericha postao švedski feudalac. U tekstu „Put Slavka Batušića kroz Norvešku“ pronalazimo oblik putopisa u putopisu te Batušićev glas odzvanja, prelama se i preobražava u Tomičićevu putopisu. Takvim oblikom polifonoga metatekstualnog putopisa autor želi naglasiti da je zbiljsko fizičko putovanje cjelovito tek ako je upotpunjeno duhovnom i kulturnom aurom, tj. ako je ispunjeno poznavanjem najvažnijih i vrijednih književnika, mislitelja i umjetnika koji svojim djelom tvore duhovni krajolik neke zemlje.

U knjizi *Ledenjak iznad Lake Louise* (2003.) pronalazimo isti taj sraz između dokumentarnoga Tomičićeva putovanja po Kanadi i Americi i njegovih uranjanja u svijet ideja ostalih književnika koji su živjeli na tlu tih zemalja (od Ezre Pounda, kanadskoga pisca Farleya Mowata, do hrvatskih iseljenika Bogdana Radice, Antuna Nizetea, Ante Kadića, Mate Meštrovića). Navedeni, već prepoznatljivi Tomičićev način ispreplitanja putopisnoga i književnoesejističkoga diskursa iskazuje autorovu neraskidivu sjedinjenost u promatranju svijeta zbilje i svijeta književnosti.

Budući da je Tomičić svoje mladenačke dane proveo upravo u Vinokovcima te njegova rana pjesnička nadahnuća potječu iz slavonskoga podneblja, u velikome broju putopisa autor je opjevao i opisao doživljaj zavičaja i u njima osjećamo primordijalnu snagu prvih klica razvoja autorove doživljajnosti i njegova rodoljublja.

Stvarajući zavičajni zbir putopisa *Slavonijom zemljom plemenitom* (1996.), Tomičić je pokušao protumačiti povod nastanka putopisa pitajući se zašto pjesnici ponovno naprežu svoje fizičko tijelo i putuju u krajeve koje poznaju, u kojima su već jednom bili. Potom odgovara: „Radoznalost ih mori i žeđ i ljubav i čežnja, neprekidan nemir i ljubav prema svojem narodu kojeg žele upoznati u svakom kraju i svakom mjestu. A to je dovoljno opravdanje za sva lutanja, za sve uzaludnosti i patnje koje prate

skitnice. Tinove vitezove skitnog duha!“⁹ Ipak, postoji i još jedan snažan, na prvi pogled prešućen razlog. U svojim putopisima Tomičić sučeljava realitet svoje nazočnosti u zbiljskome prostoru sa svojim duhovnim obzorima, sjećanjima, zamišljajima i pradavnim povijesnim zračenjem dotičnoga prostora i tako pronalazi „rijeku duše“. Kada prepričava svoje povijesno znanje o određenome prostoru, autor prema postavci Ricoeura slijedi misao da povijest nanovo upisuje (*réinscrit*) vrijeme protekloga teksta u vrijeme univerzuma. U težnji za osmišljavanjem protekloga vremena, u čežnji za prosvijetljenim trenutkom samospoznaje Tomičiću će se oblik putovanja pokazati kao idealan pokretač novih duhovnih objava. Ta tvrdnja vidljiva je iz dvaju autorovih izrazito osobnih navoda: „Užasna pohlepa me vuče da svladam prostor i da progutam vrijeme i da se povijesno ostvarim kao orao, kao vuk, kao konj i najbrži zrakoplov munjevitog lika.“ „U meni je užasna dinamika koja je sputana ranjenim srcem i bolesnim kukovima, ali zato provaljuje moju svijest noć i sav moj nemir i pokretljivost, borbenost, sladostrašće, viteštvo, povlači me kroz snove užasnom brzinom i nemogućom djelatnošću.“¹⁰ U takvim trenucima putovanja duhovnim hemisferama spajaju se prošlost i vizije budućnosti, slike konkretne slavonske pejzažne zbilje s vizijama drevnih simbola, čudesnih ptica, dvoglavih Meluzina, neobičnih bića iz keltske, egipatske, kineske, indijske, starogrčke mitologije (tj. s tragovima svih proteklih civilizacija koje su ostavile svoj opipljivi arheološki ili idejno-duhovni trag u našim krajevima). U trenucima uranjanja u vizije preplitanja kultura i civilizacija Tomičićev putopisni iskaz poprima obilježja simbolike i fantastike. U zamahu epifanijskih promišljanja povezanosti i srži vremena i prostora autor se poigrava s interpoliranjem alegorijskoga nadnaravnog značenja teksta: „Letio sam sve više u nebo i oblaci su se otvorili i moj auto je (po prvi puta) dobio krila. Vikao sam glasno – pozdravljao svakog jastreba koji me je čekao mudrog izgleda na ogradi, svaku grlicu, svakog zeca i svaku brezu i jablan i blagosiljao i pradjeda i prabaku.“¹¹ Putovanje za Tomičića postaje otvorena mogućnost za tran-

9 Z. TOMIČIĆ, *Slavonijom zemljom plemenitom*, Privlačica i Biblioteka „Dukat“, Vinkovci, 1996.; iz putopisa „O, vi plave diljske gore“, str. 57.

10 Z. TOMIČIĆ, *Slavonijom zemljom plemenitom*, str. 125.

11 *Isto*, str. 124.

sformaciju putnika i proces koji potencira njegovo životno ispunjenje i „unutarnje pjesničko obasjanje“.

Kada u prvome planu ističemo ključne putopisne trenutke Tomičićeva epifanijskoga zanosa nad prostorom, izgleda kao da zapostavljamo autorov osjećaj za svakodnevnicu. Međutim u svim piščevim putopisima itekako su prisutni elementi svakodnevne zbilje, pa čak i neki gotovo sporedni detalji. Bitno je obilježje Tomičićeva putopisa i gomilanje podataka te pomno bilježenje svakodnevne obavijesti kao što su: vrijeme ručka, naziv ceste ili ulice, imena svih znanaca i neznanaca koje susreće, izgled neke prvi put viđene žene koja ga se dojmila. Iako takvi podatci ponekad usporavaju putni tijek i razvoj glavne misli te dovode do zasićenja, oni pokazuju autorovu nevjerojatnu napregnutost i radoznalost za svaku sitnicu koja ga okružuje i uspijeva zaokupiti njegovo opservatorsko oko. Svi ti zapisi postaju element svjedočanstva ukupne zbilje i piščeve dokumentarne sadašnjosti koja istom mora u piščevoj unutrašnjosti doživjeti osmišljenje i svoj susret s nadvremenskom dubljom dimenzijom osmišljavanja života.

Slavonske putopisne teme Tomičić će nastaviti u zbirkama *Ples ždralova* (1997.) i *Kutjevo* (2000.). U *Plesu ždralova* dotaknut će svoja sjećanja na djetinjstvo i školovanje u Vinkovcima, živo će opisati brojna ratna stradanja Slavonije te će zaključiti: „Kuga, to je tuđinska vlast u Hrvatskoj, ali unutarne svjetlo duha opire se sudbini.“ U putopisu „Novi psoglavci“ Tomičić nad ratnim užasima zadobiva proročanske misli: „U Hrvatskoj se sada vodi borba protiv zakona uma. Stoga moramo tražiti mogućnost ponovnog izlivanja Božanske moći na nas. Zlokobni čovjek nosi svuda svoje zlokobne i okrutne misli i s njima svoju kužnu atmosferu, izlažući tako sve oko sebe pogubnoj moralnoj zarazi koja nas želi uništiti na taj način da nam satire naše najbolje biće, našu moćnu etičku jezgru, bez koje bismo davno propali.“ U *Plesu ždralova* nalazimo u autorovu glasu prelomljene komentare i citate prethodnih književnika Josipa Kozarca, Matka Peića, Bogdana Mesingera i brojnih drugih. Tim postupkom Tomičić svjedoči da unutar duhovnoga obzorja njegova putopisa jednaku važnost ima zbiljski realitet kao i kulturna klima koja tematizira određeni prostor te postaje i njegova nezaobilazna duhovna svojina. U

putopisu „Krilati konj“ iz zbirke *Ples ždralova* dolazimo do bitne točke iz koje doznajemo da pojam putovanja iznimno odgovara rezonanci Tomičićeva pjesničkoga poziva i nadahnuća: „Volim putovati, volim voziti, volim prirodu, volim Slavoniju. Letim kroz prostor kao gospodar prostora, pa i vremena.“¹² Potom, u idućemu poglavlju „Nadzemaljski let s ‘Ludim konjem’“ autor leti realno automobilskom brzinom po autocesti, ali također i na imaginaran način – vremeplovom misli kroz povijest te u putovanju asocijativnih misli susreće vizije keltskih i rimskih pjesnika, jahače templare, Sarmate, Langobarde, Gepide, Gote, Avare, slavonske krajišnike i sve one čije su sjene hodale slavonskim prostorom i pretopile neki svoj arheološki ili legendarni trag do današnjih dana.

U zbirci putopisa *Kutjevo* (2000.) susrećemo se s vrlo raznolikim odabirom tema. U prvome planu nalazi se Vallis honesta – Kutjevo kao „vinski oltar Croatie“. Uz povijest kutjevačkoga vinogradarstva iz srednjovjekovnih cistercitskih vremena do razgovora o vinskim tajnama suvremenih hrvatskih vinara, Tomičić stvara po uzoru na mađarskoga mislitelja Belu Hamvasa vlastitu metafiziku vina. Dok opisuje kutjevačko podneblje, Tomičić traži u stvarima pojavnoga svijeta njihov viši smisao. Vrlo često putuje u duhu i ponavlja, sabire u sebi sjećanja proteklih putovanja: „Neka lica me razbude iz ovog mojeg sadanjeg sna, vraćaju u mladost i u carstvo boga Erosa u kojem sam nekada vladao. Uz neke likove opet sam onaj mladić koji se pojavio na ovim slavonskim putevima kao besmrtni tražitelj ljepote i idealnih krajolika i raznih utjelovljenja, pa se opet ukazuju sve moje vile i vilenjaci, taltoši i solomonari, svi grabancijaši, drugovi moje mladosti, Đuke Begovići i Tene, sve lude Šokice iz Rokovaca, Andrijaševaca, Gornje Vrbe, Slobodnice, Podcrkavlja, Radikovaca, Šljivoševaca, Rakitovice: Manda, Anica, Nedjeljka, Eva... Janja..., ukazuje se Bosut u ledu, Biđ u drezgi, Spačva s Hunima, Avarima i Keltima, Dunav u Vukovaru, Drava u Miholjcu, Dirov brijeg, Njevkoš, Borinci, Đavolaši.“¹³

12 Z. TOMIČIĆ, *Ples ždralova*, Matica hrvatska, Vinkovci, 1997.; iz putopisa „Krilati konj“, str. 212.

13 Z. TOMIČIĆ, *Kutjevo, hrvatska vinska prijestolnica*, Nakladno-novinsko poduzeće „Zlatko Tomičić“, Karlovac – Zagreb, 2000.; iz putopisa „Anđeo u drvoredu lipa“, str. 21.

U brojnim putopisima Tomičić dotiče važnost sanjarije kroz koju se očituje anima. Pisac opisuje svoje uzore u oblicima snovitih putovanja sanjarijom – Edmonda Gillarda, Gastona Bachelarda i njegovu knjigu *Poetika sanjarije* te Mauricéa Barrésa koji zastupa teoriju: „U sanjariji dotičemo mogućnosti kojima se sudbina nije znala koristiti.“ Vraćajući se na filozofski način temi vina, Tomičić posvećuje čitava poglavlja povijesti vina, promatranoga kroz prizmu pjesama svjetskih pjesnika. Slijedi fenomen vinskoga uživanja što ga je opjevala plejada hrvatskih pjesnika, a zatim je opisan niz pučkih običaja vezanih za kult vina i vinogradarstva i ugođaj čadave mehane „gdje piju slavonski bećari i uzdiže se kutjevačka graševina“. U raznolikoj putopisnoj građi isprepleću se elementi putopisa, memoarskoga dnevnika, eseja, pjesništva, intervjua, povijesnoga zapisa, filozofskoga traktata, pa i cjelokupni poziv pisanja poistovjećuje se s fenomenom svojevrsnoga putovanja. Tomičić postaje i na javi i u snu sudbinski putnik, lik suvremenoga Minnesängera: „Ja vječni istraživač, nemam mira, moram sve vidjeti, svakuda ići, sve dodirnuti... Opsjednut sam poezijom zemljovida.“ („Pozdrav zvijezdi Danici, str. 80.)

U novijim objavljenim zbirkama putopisa posvećenim hrvatskim prostorima (*Zemljom Humskom*, 2004., *Nebeski konjanik s Velebita*, 2005., *Kob je poći drevnim zagorama*, 2007.) Tomičić želi dokučiti mitski arhajski svijet, prodrijeti u korijene pradavnoga hrvatskog postojanja i opstanka na navedenim prostorima, odrediti nutarnji ezoterični prostor hrvatskih amblema i simbola. Evo kako se u *Zemlji Humskoj* javlja ideja potrage za arhajskim i elementarnim: „Od Salone do Narone živio je naš stari puk na arkajski način i tu mi se objavio prvi puta Bela Hamvas sa svojom filozofijom prvotnog svijeta kakav je bio prije pada, prije dolaska vremena Apokalipse. Upravo taj dio koji živi između Sinja, Imotskoga Posušja, Duvna, Livna, Kupresa je možda najhrvatskiji naš puk i to čudo trebalo bi tek razjasniti, koji je razlog tomu, otkuda tom narodu takvo srce i takvo čuvstvo za svoje, ta nepokorenost i tvrdoća i velika obrambena moć. Je li to ilirsko nasljeđe puka koji je oduvijek tu ili možda ima još nekih odgovora za koje danas ne znamo. Upravo na tom području gdje žive naši guslari kao što su živjeli prije mnogo stoljeća i

tisućljeća.“¹⁴ Većina poglavlja ove zbirke posvećena je traganju i tumačenju usmenih narodnih pjesama i guslarima kao nastavljačima davne epske tradicije. Međutim u zbirci su nezaobilazni i književni eseji (o A. B. Šimiću, Tinu Ujeviću) koji su autoru „nosači duha, stvarači“. U eseju „Prave vrijednosti“ Tomičić kritizira suvremenu degradaciju i nametnutu profanaciju književnosti: „Sve je kod nas jeftino, sve na rasprodaju. Sve je to instant kultura. Sve je to fast-food za široke narodne mase koje ništa ne razumiju. Proizvodi se i cijeni samo trivijalna zabavna književnost i ona se jedino vrednuje i nagrađuje. Vlada samo ružičasti opskurantizam, što bi rekao Tin. Samo ono ležerno u ležernoj literaturi. Slabi su to umni miljokazi.“¹⁵ U eseju znakovito nazvanom „Što živi u jeziku, živi s jezikom“ autor razotkriva korumpirani duh suvremenoga novinarstva u službi tuđinske politike: „Ne vladaju u našem novinstvu oni koji su odani Hrvatskoj nego njezini najveći neprijatelji tzv. ‘medijski razbojnici‘“

Nasuprot atmosferi mučnih političkih igara Tomičić na svome putopisnom putokazu promatra kao ideal Tina Ujevića – „tragičnog i još uvijek neshvaćenog diva“ koji „visoko strši iznad naše urođene osrednjosti“. Iako Tomičić promatra u Hrvatskoj „sumračno stanje od pohlepnika i smrtnika“, on u zbirci predviđa i vrijeme „obnovljenog duha“. Svoju putopisnu katarzu autor pronalazi na ušću Neretve gdje uočava prostor širenja svijesti: „Delta Neretve, njezino ušće je otkrivanje antifona, antimonskog cvijeta, božanskog aeropaga. Neizrecivo je ovdje vidljivo kao lijepi hrvatski predio, spoj mora i rijeke, naše vječne zemlje na obali Mediterana.“¹⁶

Naziv *Nebeski konjanik s Velebita* zbirka je dobila po kamenome liku zadarskoga patrona sv. Krševana, ali lik ujedno simbolizira Hrvate kao pradavni ratnički narod, poznat iz poganskih vremena. U toj zbirci tematizira se prostor Zadra, zadarskoga zaleđa i predjeli jadranske obale, a pisac isprepliće antičku i starohrvatsku povijest sa znamenitim osobama nedavnoga Domovinskog rata. Odgonetajući tragove povijesnih

14 Z. TOMIČIĆ, *Zemljom Humskom: Putopisi po Hercegovini i Imotskom*, Kapital trade MTU, Zagreb, 2004.; poglavlje „Amfionov san“, str. 56.

15 *Isto*, str. 28.

16 *Isto*, str. 453.

ratova i nedaća, Tomičić vidi svoju domovinu usprkos valovima nedaća kao „životnu, zluodoljivu vjekovnu pticu feniks“. I u ovim nadahnutim putopisima zapitat ćemo se: Koja je tajna Tomičićeva duboka proniknuća u bit kraja? Jednu od tajni pronaći ćemo u autorovu interferencijsko-me stilskom postupku u kojemu pisac svaku davnu povijesnu činjenicu, svaku legendu ili mitsko vjerovanje predočuje kao da ih je sve netom sam proživio. Pisac na temelju eruditivno skupljenih podataka ulazi u nevidljivu memoriju prostora i intenzivno doživljava mističnu atmosferu svakoga pomno odabranoga povijesno bremenitoga mjesta.

Zaključak

Bitna konstanta Tomičićeva putopisa jest težnja za polifonijskim i polihistorijskim modelom doživljavanja svijeta. Kao što autorovu poeziju obilježava nezaustavljivost i hitrost različitih inspirativnih kretanja i visoka brzina duhovne doživljajnosti, tako i putopisi, opisujući konkretni krajolik, spajaju i reanimiraju naglim asocijativnim kretanjima daleke, a srodne civilizacijske prostore i različita povijesna razdoblja. Na zacrtano putopisno mjesto Tomičić uvijek dolazi brižljivo pripremljen s proučanim povijesnim, općeobrazovnim i književnoumjetničkim podatcima. Potom, iskustveno doživljavajući planirani cilj putovanja, zadobiva nove spoznaje, još nedotaknuta otkrića. Spajajući poznato s neviđenim, Tomičić dolazi do određenoga stupnja doživljajnosti koji možemo nazvati novim inspirativnim prosvjetljenjem. Pojedina znamenita mjesta Hrvatske ili svijeta (npr. stećci, ruševine templarske utvrde Vrane, Frankopanov dvorac Stegeborg u Švedskoj, Uluru u Australiji, ledenjak iznad jezera „Louise-Lake“, grobovi Vikinga u staroj Uppsali ili na obali Nina) pjesnik doživljava kao bremenita mitska mjesta iz kojih izvire energija protekloga vremena i u kojima se razotkriva značenje i zračenje mitskoga promatranja povijesti.

Unutar hrvatske putopisne proze Zlatko Tomičić stvara svoju prepoznatljivu strukturu putopisa koja predstavlja osebujan žanrovski bastard. Tomičićev putopis u sebi sadrži pleter raznorodnih književnih žanrova te prepleće oblik putopisa s elementima memoaristike, književ-

noga eseja, feljtona, dokumentarne građe, filozofske rasprave, povijesnoga prikaza, legende i pjesničkoga iskaza. Osim opisa zbilje Tomičićevi putopisi uvijek su nadopunjeni književno-kulturološkom atmosferom prostora, a u konačnome sažimanju doživljaja putopisi uvijek dotiču i mitsko promišljanje određene zemlje i naroda. Svoj dodir sa zemljom Tomičić realizira izrazom u kojemu se „isprepleću Mitos, Logos i Poesis“, kako uočava Stanislav Pejković. Branimir Bošnjak ocrtava Tomičića kao „ekstatičnog putnika kroz vrijeme“. Možemo zaključiti da u svim Tomičićevim kasnijim putopisima odsijeva posebna duhovna sposobnost suživljavanja s proteklim vremenima i praizvorima drevnih kultura. Sam autor u putopisu „Rampaš“ (iz zbirke *Ples ždralova*) naglašava: „Mit je prvotna filozofija, a čuvajući naše najstarije mitove, čuvamo naše najstarije oblike mišljenja i poznavanja sebe i svojega bića.“¹⁷ Putopis autoru nije samo skitalačka radoznalost, iako je to preduvjet dobra putopisnog nerva i plastične opservacije. Putopis je Tomičiću proniknuće u svijet i u vlastito putopisničko poslanje.

Sam autor izjavio je za sebe da „piše svuda neumorno“ pa žanr putopisa kao da postaje jedna od temeljnih silnica njegova poziva. Iz velike piščeve imaginacije često se razvija zasitan, ekspresionistički nemiran stil retoričkoga nabiranja i asocijativne bujice riječi. U obujmu tako opsežne građe pronalazimo i mnoštvo usputnih zasitnih napomena, povremenu neselektivnost koja ponekada ide na štetu prave nadahnutosti Tomičićeve umjetničke opservacije. Dosadašnji najopsežniji izbor Tomičićeva putopisnoga rada objavila je Matica hrvatska iz Vinkovaca 2006. u kojemu su doneseni najbolji autorovi putopisi u kojima se uočava njegova kozmopolitska i rodoljubna komponenta stvaranja.¹⁸

Kao uočljivo svojstvo Tomičićeva putopisa ističe se njegova zavjetna uloga promicanja i promišljanja zapostavljene i još nedovoljno poznate hrvatske kulture i on kao pjesnik-vates budi uspavane duhove rodoljubne svijesti tumačeći našu kulturu u stranim zemljama. S obzirom na strukturu stila i značenja Tomičić stvara zanimljiv oblik pletera. U Hr-

17 Z. TOMIČIĆ, *Ples ždralova*, iz putopisa „Rampaš“, str. 189.

18 Z. TOMIČIĆ, *Putopisi – Izabrana djela III*, priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 2006.

vatskoj pisac vidi tragove i svjetlucave memorijske odraze proteklih povijesnih multinacionalnih kulturoloških označnica od arhajskoga doba do danas. A kada putuje svijetom, Tomičić u različitim prostorima traži tragove hrvatskih iseljenika i naše kulture i povijesti te je ispunjen usporedbama ili asocijacijama koje se u stranome svijetu dotiču domovine. Postupak stvaranja sadržajno-stilističkoga „pletera“ izrazitije se pojavljuje u zbirci *Zemlja gluhih zmija* i od tada je neprestano prisutan u svim kasnijim zbirkama. Tom bujnom tehnikom isprepletenih asocijativnih poredbenih skokova dobivamo mozaik povezanosti ljudi i naroda, ali i bogatstvo duhovno razgranate poetske svijesti čija duhovna spoznajnost ne poznaje granice zbiljskih društveno-političkih odnosa i preprjeka. Upravo navedeni široki kulturni Tomičićev obzor povezanosti ljudi preko kulture trebao bi biti prepoznat kao jedan od ideala cirkulacije kulturnih vrijednosti unutar Europske Unije.

Zlatko Tomičić jedan je od rijetkih autora koji je stupio u filozofsko-mistični, povijesni, mitsko-astrološki način odgonetanja prastarih hrvatskih simbola (Mjeseca, zvijezde – heksagrama iz poganskoga starohrvatskog astralnog kulta, gange kao prastare ratničke pjesme – konge, tumačenja hrvatskoga grba i drugih.). Obzorje izvora Tomičićeva misaonoga svijeta obuhvaća širok krug drevnih djela, starogrčke, staroindijske, staroiranske, starozavjetne i novozavjetne civilizacije. Poticajne duhovne vibracije autor posebice pronalazi u Platonu, Pitagori, Heraklitu Efeškome, Li-Tai – Pou, Schopenhaueru, Hölderlinu, Rilkeu, Kafki, W. Butler Yeatsu, M. Eliadeu, Tinu Ujeviću i Béli Hamvasu. Pišući putopise po Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, autor postaje svjedok i čuvar naše povjesnice, prorok malodušnosti, prignječenosti, izdaje, ali i obnovitelj prastarih tokova energije hrvatske samobitnosti.

U svojim najboljim putopisima autor doseže trenutak objave humanističke povezanosti raznolikih pozitivnih civilizacijskih nasljeđa. Svojim putopisima pisac stvara književni stećak, kamen-bilig, duhovni spomenik svakoj opisanoj zemlji i prostoru. Putopisni ciljevi Tomičiću su mjesta njegovih novih duhovnih viđenja i u njima pisac poput hodočasnika pronalazi izvore svoje inspirativne obnove.

Važnija literatura

- BOŠNJAK, BRANIMIR, „Svijet kao pratekst“, *Ognjište*, god. VIII, br. 9, Karlovac – Zagreb, 1998.
- DAL CORTIVO, MARIA PIA VALPIANA, *Poeta della natura e dell' uomo*, doktorska disertacija, Università degli studi di Padova, Padova, 1968.-1969.
- FABRIO, NEDJELJKO, „Otkrivanje i otkriće Zlatka Tomičića“, *Riječka revija*, br. 8-9, Rijeka, 1964.
- GLUMAC, BRANISLAV, „Zaljubljen u ljepotu i otkrivanja“, *Savremenik*, br. 12, Beograd, 1966.
- LAUŠIĆ, JOZO, „Putopis je umjetničko ime“, *Republika*, god. XXII, br. 9, Zagreb, 1966.
- LUKIĆ, VITOMIR, „Poetizacija istorije“, *Odjek*, XXI, br. 23, Sarajevo, 1. XI. 1969.
- MAĐER, MIROSLAV S., „Obrazloženje nagrade Dana Ivana i Josipa Kozarca Z. Tomičiću za dosadašnji životni opus“, *Hrvatski književni list*, god. VIII, br. 15 (34), Karlovac – Zagreb, 1999.
- MAĐER, MIROSLAV S., „Pjesnik putopisa“, *Hrvatsko slovo*, Zagreb, 30. V. 1997., str. 14.
- MIHALIĆ, SLAVKO, „Zlatko Tomičić“, *Problemi*, VII, Zagreb, 1956.
- MIHANOVIĆ, NEDJELJKO, „Zlatko Tomičić u knjizi Izabrana djela“, (S. Mađer, B. Zeljković, S. Juriša, Zl. Tomičić) edicija Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 165, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984., str. 327-454.
- PANDŽIĆ, IVAN, „Prigušivan pjev odvažnog Odiseja“, *Hrašće*, br. 1, Drenovci, 1996.
- PAVLOVIĆ, BORO, „Poslijeratna mlada hrvatska poezija“, *Krugovi*, br. 12, Zagreb, 1953.
- REĐEP, DRAŠKO, „Putositnice Zlatka Tomičića“, *Izraz*, br. 10, Sarajevo, 1966.

- STEINFL, DRAGAN, „Aurel Croat“, *Giornale dei poeti*, Rim, otobre-dicembre, 1965., str. 10-12.
- ŠOLJAN, ANTUN, „Izvan centra“, *Telegram*, br. 9, Zagreb, 1960.
- ŠPOLJAR, KRSTO, „Bol snage“, *Izraz*, I, br. 10, Sarajevo, 1957., str. 394-397.
- TARSON, MICHELLE, „Preface“, *Ravi par l' oiseau*, Publications de l' Association france-croate, sv. I, Paris, 1986.
- TOMIČIĆ, ZLATKO, *Putopisi – Izabrana djela III*, priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Ogranak Matice hrvatske Vinkovci, Vinkovci, 2006.
- TOMIĆ, RUDI, „Uvodna riječ (predgovor knjizi Bosnom ponosnom)“, *Hrvatski put*, Toronto, 1994.; također i u časopisu *Hrvatski književni list*, br. 3, Zagreb, 1994.